

BY, MARSK OG GÆST

By, marsk og geest 25

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjergget 2013

Indhold

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier.	Forord af Flemming Just s. 07
Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Søren Mulvad, Bo Ejstrud, Gudrun Gormsen, Flemming Just, Niels Algren Møller, Morten Søvsø.	<i>Michael Alrø Jensen</i>
Layout: Kirk & Holm.	Udgravningerne i Sct. Nikolajgade – Nyt om Ribes markedsplads i det 9. og 10. århundrede s. 09
Tryk: PE-offset	The excavations in Sct. Nicolaj Street – New results from Ribe’s marketplace during the 9th and 10th century s. 26
Copyright: 2013 Forlaget Liljebjerget	<i>Lisbeth Imer, Maria Knudsen og Morten Søvsø</i>
Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.	Ribe-stenen s. 29
Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene 1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse bogudgivelser og trykkeriet se By, marsk og geest 10, 1998.	The Ribe Runestone s. 38
ISBN 978-87-89827-40-7 ISSN 0905-5649	<i>Katrine Berg Pedersen</i>
Illustration på forsiden: Højmiddelalderens grave på Lindegården i Ribe, s. 65.	1200-tallets ærkebisperstridigheder i lokalt perspektiv – Ribebisperne under opgøret mellem kirke og konge s. 41
Illustrationer på bagsiden: Blymodel til spænde, se s. 16, ribestenen, se s. 31, skånemarkedet, se s. 53, plankekiste fra Lindegården, se s. 67, familien Hyphoff i silhouet, se s. 80.	The archbishop’s conflicts during the 13th century viewed from a local perspective – Ribe’s bishops during the clashes between the church and king . s. 60
Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.	<i>Bente Grundvad</i>
	Højmiddelalderens grave på Lindegården i Ribe s. 63
	The High Middle Age burials from Lindegården in Ribe s. 72
	<i>Jan Tuxen</i>
	En silhuetør kommer til byen – identifikation af en samling silhuetportrætter s. 75
	A silhouette artist comes to town – the identification of a silhouette portrait collection s. 86

Forord

I 1989 udkom det første nummer af *By, marsk og geest*. Undertitlen var *Årsberetning 1988*. Den antikvariske Samling i Ribe. Hovedtitlen blev valgt, fordi byen, marsklandet og det lidt højere liggende gestland var museets arbejdsområde. Undertitlen var ikke så præcis, for beretningsdelen indsnævrede sig til en enkelt side med en oversigt over ansatte og økonomien. I stedet for en årsberetning var der derimod fra begyndelsen tale om at publicere videnskabelige artikler præget af stor indsigt og med et naturligt fokus på byarkæologi. Her havde Ribe jo netop i 1970'erne og 80'erne bragt sig afgørende i front i Danmark, bl.a. med fundet af det allertidligste Ribe fra begyndelsen af 700-årene.

Forsiden bar et billede af den enøjede og vise Odin, og bagsiden en gengivelse af et andet fund, nemlig en fransk falkonér fra 1300-tallet. Så havde både vikingetiden og middelalderen hver fået sin del, og meget passende var det også både Stig Jensen og Per Kristian Madsen, der stod som underskrivere af forordet. De ville med det ny skrift gerne skabe en levedygtig tradition med vægt på det faglige indhold, „for vi tror på, at museumsarbejdet og forskningen er uløseligt forbundne“.

Nu er vi kommet til 25. årgang af *By, marsk og geest*, og man kan i høj grad konstatere, at den linje, som de to initiativtagere for et kvart århundrede lagde, har været fulgt lige siden. Som et resultat heraf er årbogen nu optaget på Forsknings- og Innovationsstyrelsens såkaldte autoritetsliste, hvor anerkendte tidsskrifter kan optages efter vur-

dering af en faggruppe. Det er det eneste tidsskrift udsendt af et museum, som er optaget på listen, og det forpligter naturligvis. Det kræver en omhyggelig fagbedømmelse, og at tidsskriftet til stadighed er attraktivt at skrive i, også for fagfolk uden for Sydvestjyske Museer.

Med en forestående 25. årgang på vej har der været en god anledning til at stoppe op og evaluere indhold og form. Det har ført til, at vi nu har givet *By, marsk og geest* et helt nyt layout, der afspejler et nutidigt designsprog. Indholdsmæssigt har vi valgt at styrke fagligheden endnu mere. Hidtil har *By, marsk og geest* været en årbog for Sydvestjyske Museer. Nu gør vi det til et decideret tidsskrift med undertitlen *Kulturhistorisk tidsskrift for Sydvestjylland*. Samtidig har vi udvidet redaktionen med gode kolleger fra nabomuseer, og vi har også styrket fagfællebedømmelsen, således at der nu er tale om dobbelt-blind bedømmelse, dvs. at de eksterne bedømmere ikke kender forfatterens identitet og omvendt. Fagligt fokus bliver arkæologiske og historiske artikler omhandlende perioden før ca. 1850.

Samtidig hermed begynder Sydvestjyske Museer at udgive en populærvidenskabelig årbog med titlen *Levende viden*. Det vil bringe historier fra hele Esbjerg og Fanø kommuner og omfattende alle tider.

Vi håber, læserne vil tage godt imod det 'nye' *By, marsk og geest*.

Flemming Just
Museumsdirektør

Ribe-stenen

Af Lisbeth M. Imer, Maria Knudsen og Morten Søvsø

Ved udgravningen af Lindegården syd for Ribe Domkirke fremkom et større fragment af en runesten. Den kraftigt tilhuggede sten kan ud fra sin særegne ornamentik dateres til den sene vikingetid, og det er den første kendte runesten fra Sydvestjylland. Desværre er der kun tale om et fragment af en større sten, fundet i en sekundær aflejring. Alligevel har fundet betydning for opfattelsen af vikingetidens Ribe samt forståelsen af udbredelsen af runesten i vikingetiden. I denne artikel præsenteres Ribe-stenen, dens fundomstændigheder, udsmykning, tekst og datering.

Fundhistorien

I årtierne omkring 1850 begyndte det igen at gå fremad for den gamle stolte købstad Ribe. Stigende korneksport til de industrialiserede markeder i primært England smittede af på det øvrige samfund, og med væksten fulgte grundlæggelsen af en række virksomheder, som udgjorde forposten i den vestjyske industrialisering. I 1848 grundlagde apoteker Frederik von Stöcken Ribe Jernstøberi i Saltgade, og i 1850 lod købmand Christian Giørtz et stort bomuldsvæveri opføre lige syd for Ribe Domkirke. I byggeriet af bomuldsvæveriet indgik en runesten, som dukkede frem fra glemslen i april 2011. Denne første runesten fra Ribe vender vi tilbage til. Hovedparten af det gamle bomuldsvæveri brændte ned i år 2000, men både jernstøberiets klassicistiske hovedbygning samt begge grundlæggeres privatvillaer fra 1850'erne indgår endnu i Ribes bybillede (Nielsen 2010, Nybye 2004).

De gode tider varede ved indtil nederlaget til Preussen i 1864. Den efterfølgende grænsedragning ef-

terlod Ribe i en blindtarm på det amputerede Jylland. Med åbningen af statshavnen i Esbjerg i 1874 fik den økonomiske vækst i regionen et nyt centrum. Den herefter begrænsede økonomiske vækst i Ribe er den primære årsag til, at vi i endnu i dag kan gå rundt i byens krogede gader og opleve landets bedst bevarede middelalderby.

Branden i år 2000 i det ombyggede bomuldsvæveri blev startskuddet til en langvarig proces frem mod at opføre et nyt hus på stedet. Arkitektonisk må Ribe Domkirke betegnes som en fordringsfuld nabo, og også fortidsminderne på stedet, indlejret i tykke kulturlag under den tidligere fabrik, bød på særlige udfordringer.

I 2008–09 foretog Sydvestjyske Museer en udgravning midt på brandtomten med det formål at skaffe overblik over fortidsminderne karakter og alder. Af de opsigtsvækkende resultater er indtil videre kun publiceret kortfattede oversigter (Søvsø 2009, 2010; Madsen og Søvsø 2010, 2012; Imer, Knudsen

og Søvsø 2012.). Vigtigst var påvisningen af en kristen kirkegård fra vikingetiden, som i udgravningsfeltet blev forseglet af kulturlag o. år 1050. Efterfølgende kulstof 14-dateringer, udført på skeletterne, placerer gravlæggelserne både i 1000-årene, 900-årene og 800-årene – for en del af de gravlagtes vedkommende altså i missionstiden før Harald Blåtands officielle overgang til kristendommen ca. år 963 (Gelting 2007). Kulstof 14-dateringerne modsiges ikke af de øvrige arkæologiske iagttagelser, og set i sammenhæng med resultaterne fra de omfattende udgravninger på Ribe Domkirkeplads i 2012–13 kunne det se ud til, at Ribe Domkirke var det sted, hvor missionæren Ansgar ved 800-årenes midte fik kongelig tilladelse til at opføre en kirke.

Fig. 1

Principtegning af Ribe omkring 860. Den ældste bebyggelse lå nord for åen med handelsparceller på hver side af gaden. Udenfor den omgivende vold og grav er fundet begravelsestilhørende bebyggelsen. Ansgars kirke blev bygget på den anden side af åen. Tegning: Flemming Bau.

A map of Ribe from around 860. The oldest settlement was situated on the north side of the river where there were a series of market-plots on each side of the road. The settlement's cemetery was located beyond the town's moat. Ansgar's church was built on the south side of the river.

Udgravningen i 2008–09 var den første større arkæologiske undersøgelse omkring Ribe Domkirke. De fine resultater var med til at bane vejen for en udgravning af hele brandtomten, som udførtes i 2011–12. Resultaterne herfra suppleres på væsentlige punkter af de omfattende udgravninger på hele domkirkepladsen i forbindelse med dennes nyindretning i 2012–13, som tilsammen har mangedoblet den arkæologiske viden om hele domkirkekomplekset.

Det har vist sig, at grunden under domkirken oprindeligt var højtliggende og udgjorde et aflangt plateau, som hævede sig omkring 1½

m over hovedfærdseksåren, Sønderportsgade, som forløb syd om domkirken hen mod vadestedet over Ribe Å. På denne markante landskabsterrasse lå en omtrent cirkulær kirkegård på 9000 m² afgrænset fra det omgivende land af grøfter. Her blev flere tusinde mennesker begravet på kristen vis i tiden før 1050.

I april måned 2011 fjernedes fundamenterne til det nedbrændte bomuldsvæveri fra 1850. Den nedbrændte bygning, som var i to en halv etage, stod på et 3,5 m tykt, delvist organisk kulturlag fyldt med begravelse, murrester og organiske bebyggelseslag med vidt forskellig bæreevne. Det krævede et kraftigt fundament, og for at bære bygningen, havde man først gravet en bred, 2 m dyb grøft ned i kulturlagene. I bunden af grøften nedrammedes piloteringstømmer og herpå lagdes et lag kampesten. Over denne faste bund opbyggedes et fundament bestående af tegl og brokker lagt i lag helt op i niveau med den daværende overflade. Herpå rejstes murene. Sådanne brokkefundamenter er velkendte i Ribe, som ligger i et landskab præget af stenfattig sandjord, hvor adgangen til kampesten ikke er så rigelig som i morænelandskaberne. Brokkefundamenter var særligt benyttede i senmiddelalderen og kendes under et større antal udgravede eller undersøgte stenhuse, både gejstlige og verdslige (Andersen 2004).

I det nederste lag kampesten i fundamentet til bomuldsvæveriet fra 1850 indgik et større fragment af en stærkt dekoreret runesten. Den lå med runesiden op, og efter at have tørret lidt i vinden kunne man med fingrene feje sandet bort og åbenbare et slynget runebånd omgivet af vikingetidig ornamentik. Et stort øjeblik.

Stenfragmentet er af granit og måler 77 x 42 x 35 cm. Desværre er

stenen sekundært behugget på to sider, mens en tredje side er kløvet og endnu fremviser tre tydelige kløvehuller. Den forskellige bearbejdning af de tre brudflader viser, at runestenen kan have været udsat for op til tre forskellige behugninger ved forskellige lejligheder. På toppen af stenen sidder endnu rester af gammel kalkmørtel, som ikke stammer fra tiden i væveriets fundament. Det må betyde, at runestenen engang før 1850 også har indgået i en grundmuret bygning. Det lange sekundære brugsliv, som behugning og mørtel afslører, afføder naturligt spørgsmålet, hvorfor runestenen ikke er blevet opdaget ved en tidligere lejlighed? Det får vi nok aldrig svar på. For at berolige læserne skal nævnes, at de øvrige kampesten, som blev gravet op fra fundamentet, er blevet undersøgt grundigt.

Historikeren og Saxo-oversætteren, Anders Sørensen Vedel, var fra 1581 bosiddende på Liljebjerget i Ribes Skolegade få meter fra runestestens senere fundsted. Blandt hans fortjenester var trykningen af Adam af Bremens kirkehistorie forfattet omkring 1070, og frem til 1594 arbejdede han på en ny Danmarkshistorie. Runesten var selvsagt velkendte for ham, og vi må regne med, at stenen ville være blevet opdaget, hvis den havde været synlig på hans tid. En anden stor Ribehistoriker, Peder Terpager, udgav 1702 *Inscriptiones Ripenses*, en samling af byens indskrifter stammende fra blandt andet domkirkens gravminder. Også han ville næppe have fravalgt en runetekst, hvis han havde kendskab til den. Endelig har der blandt domkirkens præsteskab og katedralskolens lærere til alle tider været historisk kyndige, som man må antage ville kunne erkende betydningen af en runesten. Så vi kan om ikke andet så dog håbe, at de arbejdsmænd, som slog runestenen til skærver, ikke har bemærket dens udsmyk-

ning, og vi må gå ud fra, at den siden 1500-årene ikke har været synlig oven jorde.

Ved anlæggelse af fundamentet, hvori runestenen fandtes, fjernedes murrester fra domkirkens processionsgang, som blev rejst i begyndelsen af 1400-årene. På vanlig senmiddelalderlig vis var denne bygning ikke udstyret med tilhuggede sokkelsten, men blot et lag større kampesten i toppen af fundamentet, som munkestensmurene rejste sig fra. En række af disse kampesten var bevaret og svarede i størrelse til runestenen. Det ville være oplagt, hvis runestenen tidligere har siddet her. Der kendes en række eksempler på genanvendelse af runesten i kirkelige byggerier som f.eks. Øster Bjerregrav hvor der blev fundet to runesten og Vor Frue kirke i Århus, hvor ikke mindre end fire runesten indgik i kirkebygningen. I de romanske kirker, hvor en række runesten bevidst er placeret som tærskelsten, kan tanker om slægts- og kultkontinuitet ligge bag en bevidst genbrug af runesten. Det gælder en lang række kirker særligt i det midtjyske område, f.eks. Borup ved Randers, Øster Alling på Djursland og Mygind nord for Randers, hvor der endnu ligger en runesten som dørtærskel under den tilmurede norddør. Vi har ingen sikker viden om, hvordan runesten er blevet betragtet i høj- og senmiddelalder, men da langt de

Fig. 2.

Runestenen lige efter afdækningen. Foto: SJM (Sydvestjyske Museer).

The runestone just after being uncovered.

fleste runesten (ca. 80%) er blevet rejst efter kristendommens indførelse og bærer kristne indskrifter, er det usandsynligt, at de blev set som konkrete udtryk for hedenskab. Processionsgangens fundamentsten blev hurtigt dækket af voksende jordmasser. Så uden at det kan afgøres med sikkerhed, er der dog en god mulighed for, at runestenen tidligere sad indmuret som sokkelsten i domkirkens processionsgang.

Ornamentikken

Det kan ikke siges med sikkerhed, hvor stor stenen oprindeligt har været, men et godt bud er, at højden har været mindst 1,5 m og bredden omkring 1 m. Hele forsiden har sandsynligvis været flad og regelmæssig med naturligt afrundede kanter. Bagsiden ser derimod ud til at have været mere uregelmæssig og her findes ingen spor efter hverken runer eller dekoration.

Stenens udsmykning er højst usædvanlig og har ingen klare paralleller på kendte, danske runesten. Hen over stenen løber et slynget runeband, som er afkløvet i den

højre side, mens det mod venstre afsluttes i en enkeltløkke med to tværbånd og ombøjet spids. En udløber fra løkken slynger sig om runebandet på den modsatte side, mens en albuevinklet udvækst med spiralformet udspring er afhugget ved stenens ene yderkant. En ranke slynger sig i en løkke om runebandet og afsluttes i en dobbelt skudende med åbne knopskud. Endelig løber endnu en ranke ud fra stenens afkløvede side og ender i en stor spiral med en lille albuevinkling på ydersiden.

Tolkningen af stenens motiv er ikke entydig. Der er tale om planteornamentik i form af slyngede ranker med knop- eller bladafslutninger, men en del af motivet ligner umiskendeligt hovedet og forenden på et båndformet dyr, hvis krop dannes af selve runebandet, og hvor hullet i enkeltløkken udgør et dråbeformet øje. Oven for øjet ses en ombøjet læbelap med en lille tand og den ranke, der slynger sig om runebandet, er begyndelsen til en nakketop. Den lille spiral udgør hoftespiralen til et nu delvis afhugget forben, og en planteranke slynger sig om dyrets hals. Ranken, som slynger sig om runebandet og

udmunder i en stor spiral, kan i givet fald være en halespids eller nakketoppens afslutning.

Runestenen er desværre meget behugget, og det kan derfor ikke siges med sikkerhed, hvordan den fulde udsmykning har set ud. Båndformede dyr er dog som oftest af en vis længde og det er derfor sandsynligt, at vi har at gøre med en mindre del af et oprindeligt betydeligt større motiv, måske i stil med det på rekonstruktionen.

Runestens ornamentik har flere stiltræk tilfælles med den senvikingetidige Mammenstil. Planteværkets udformning er med sin dobbelte skudende helt typisk for stilarten, ligesom både albuevinkler og store spiraler samt enkeltløkker har direkte paralleller på to af Mammenstilens hovedværker; henholdsvis Jellingstenen og Mammenøksen (Fuglesang 1991, s. 85–86). Det båndformede dyr findes i Mammenstilens motivverden, men er et langt mere klassisk motiv hos den forudgående Jellingstil (Fuglesang 1991, s. 99–100).

Tilknytningen til Mammenstilen placerer runestenen tidsmæssigt i

anden halvdel af 900-årene (Fuglesang 1991, s. 102–103). Den er således nogenlunde samtidig med den store runesten i Jelling (ca. 965) (Klindt-Jensen & Wilson 1965, s. 87; Olsen 1999, s. 75) som indtil videre udgør den bedste stilistiske parallel til Ribe-stenen.

Indskriften

Indskriften er ordnet lidt anderledes, end vi normalt kender det fra vikingetidens runesten i Danmark. Som hovedregel taler man om tre forskellige former for indskriftordninger på runesten; parallelorden, hvor teksten er ordnet i lodrette, parallelle rækker, som normalt læses nedefra og op; bustrofedon, hvor indskriften er ordnet i lodrette rækker, som læses skiftevis oppefra og nedefra; og endelig konturorden, hvor indskriften følger stenens kontur – sædvanligvis begyndende i stenens nederste venstre hjørne (Jacobsen og Moltke 1942, sp. 820–825). På Ribe-stenen er det ornamentikken, som udgør skriftbåndet, og hvis man skal kategorisere indskriftordningen, må det blive en mellemting mellem bustrofedon og konturordning.

Fig. 3 a–c

Runestenen fotograferet fra tre sider. Foto: SJM.

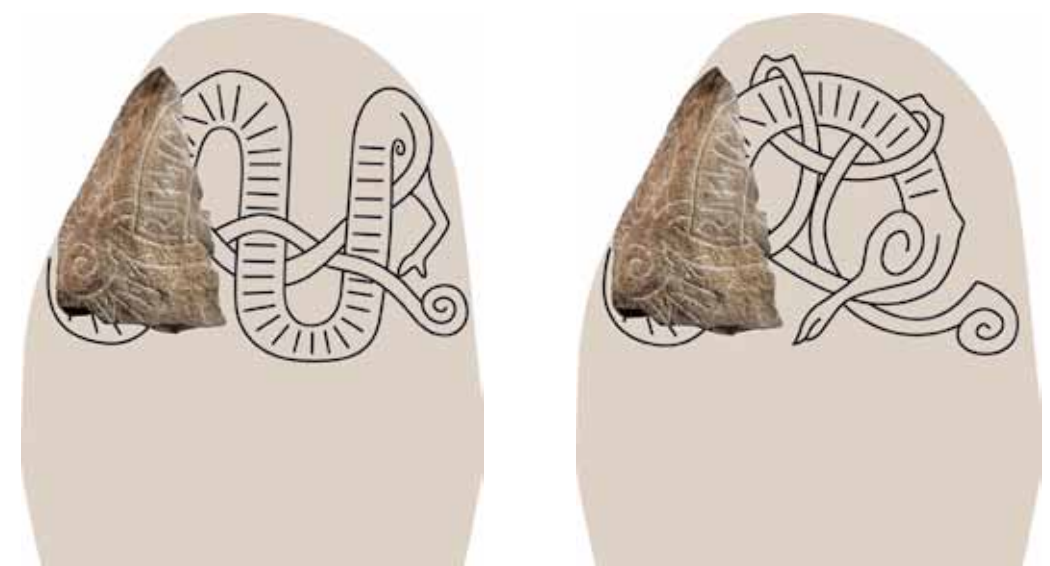
Photos of the three sides of the runestone.

Fig. 4 a–b.

To rekonstruktionsforslag til runestens oprindelige udseende og dekoration. Efter Skalk 2:2012, s. 29.

Two suggested reconstructions of the runestone's original form and decoration.

Indskriften begynder på stenens venstre side ved dyrets skulder og fortsætter ned langs denne ene side. Herefter slynger den sig opover på forsiden og følger stenens kontur. Det ser ud til, at skriftbåndet fortsætter vandret på denne side, og sammenligner man med andre sten, er det sandsynligt, at skriftbåndet har fulgt stenens kontur nedefter og fortsat ud på stenens nu forsvundne højre side (fig. 4). Den bevarede del af indskriften udgør kun en ganske lille del af den oprindelige indskrift. Sammenligner man med de svenske runesten, er det mest sandsynligt, at indskriften har taget sin begyndelse ved dyrets hoved, men her er kun toppen af runerne bevaret, og det er ikke muligt at rekonstruere denne del af indskriften.

Runerne følger den klassiske 16-tegns futhark fra vikingetiden med dobbeltsidige bistave, og s-runen er det almindelige langstavs-s. Skilletegnene er et etpunkts- og formentlig et topunktsskilletegn. Der er ingen stungne runer og ingen krydsskilletegn, hvilket er to fænomener, som dukker op i runestenskunsten i 900-tallets sidste årtier. Man skal være påpasselig med at datere alt for meget ud fra runeformerne på runesten, idet man kun kan datere efter novationerne. Det vil sige, at ældre former er langlivede og optræder side om side med nye former. Fraværet af krydsskilletegn og stungne runer kunne dog tyde på en datering til 900-tallets midterste del. Dette passer fint med den kunsthistoriske datering.

En translitteration (omsætning fra runer til latinske bogstaver) af den bevarede del af runeindskriften kan se ud som nedenfor:

ku----- (:) ful(t)rua : sil(u)...

Bindestreg „-“ angiver en uidentificerbar rune, tre prikker „...“ angiver

en lakune i indskriften og parentes „()“ angiver et usikkert læst tegn.

Sådan en fragmenteret indskrift, som vi har med at gøre på Ribe-stenen, kan ikke tolkes i sin fulde længde. Man kunne håbe, at den bevarede del af teksten kunne sammenlignes med andre kendte runestenstekster, men sådan er det desværre ikke med Ribe-stenen.

Det er mest sandsynligt, at indskriften – eller den bevarede del af indskriften – indledes med et personnavn ligesom de fleste andre runestensindskrifter fra vikingetiden. Der er flere muligheder for, hvordan personnavnet kan have set ud, da k-runen kan stå for både /k/ og /g/, og u-runen kan stå for både /u/, /o/ og /v/. Det vil sige, at vi kan have at gøre med navne, som begynder med „Ku.../Gu...“, „Ko.../Go...“ eller „Kv...“, f.eks. Kolfinnr/Gullfinnr, Guðmundr, Gunnvaldr eller endda KvígR. At dømme ud fra retningen af bistavene, er det muligt, at starten af andet led i personnavnet begynder med et m, og så ligger et navn som Guðmundr naturligvis lige for, selv om dette er meget usikkert. Dernæst er der en lang sekvens, hvor i bedste fald kun toppen af runerne er bevaret. Denne del af indskriften er for altid forsvundet.

Lige efter skilletegnet på forsiden kan man læse sekvensen ful(t)rua. Når t-runen er sat i parentes skyldes det, at man må inddrage konturlinjen i den ene halvdel af dyrets nakkekroge som hovedstav i t-runen. På de svenske runesten er det ikke usædvanligt at inddrage ornamentikken som en del af runerne, men i disse tilfælde bruger man sædvanligvis begge ornamentlinjer. Det har man ikke gjort her – hvis ordet altså skal give sproglig mening.

Ordet skal formentlig tolkes som substantivet fulltrúi 'person man har fuld tillid til, en fortrolig ven'. Ordet står i ental i en oblik kasus (det vil sige, at det er bøjet i enten akkusativ, genitiv eller dativ), så det er ikke det aktive i sætningen. Den sidste synlige sekvens i indskriften, ordet sil(u), er besnærende at tolke som ordet sál 'sjæl' i dativ, selv om der også kan være andre muligheder. Indskriften er jo afbrudt her, og tolkningen af denne sekvens er behæftet med usikkerhed. Men silu ser man i andre runestenstekster (mange af de bornholmske og de jyske som Grensten og Ålum 3 samt den nu forsvundne fra Gudum), f.eks. når man beder Gud hjælpe sjælen. Ordet 'sjæl' er altså på runestene altid anvendt i en kristen kontekst.

Det er mest sandsynligt, at de to ord skal tolkes i sammenhæng, men hvis man skal afgøre det, skal der være mere bevaret af den umiddelbare kontekst, end tilfældet er her. Hvis de to ord hænger sammen, er det mest sandsynligt, at fulltrúi står i genitiv og bestemmer det efterfølgende 'sjæl', altså 'den fuldtros sjæl', eller rettere 'for den fuldtros sjæl'.

Desværre kender vi ikke sådan en sammensætning fra andre runestenstekster, for hvis vi gjorde, kunne vi komme med et mere kvalificeret gæt på, hvad hele teksten på Ribe-stenen kunne handle om. Ordet fulltrúi kendes derimod fra forskellige sagatekster, f.eks. Víga-Glums saga, hvor Thorkel påkalder guden Frej i en offerscene „Frej! sagde han, som længe har været min fuldtro...“, fra Jomsvikinga saga, hvor Thorgerde Hørgebrud kaldes for Håkon Jarls fuldtro, eller fra Víga-Glums saga, hvor Ingolf peger på Thorkel af Hamar som sin mest betroede eller fuldtro (Fritzner 1886, s. 504). I visse tilfælde ser det ud til, at ordet også fungerer i betydningen „beskytter“ i sa-

gateksterne. I alle de ovenstående tilfælde er ordet fulltrúi anvendt i en førkristen kontekst, altså i tiden før kristendommens indflydelse. Ordet kendes dog også fra en senere kristen kontekst, nemlig Maríu saga fra middelalderen, som er en fortælling om Jomfru Marias legender og jærtegn (varsler). Her kaldes Jomfru Maria for fulltrúa – den mest betroede eller beskytteren (ibid.), og det er et pudsigt sammenfald, at Ribe Domkirke netop er indviet til Vor Frue. Hvorvidt der er en sammenhæng mellem runestenens fulltrúi og domkirkens indvielse til Jomfru Maria er dog usikkert, idet det er vanskeligt at finde et holdbart bindeled mellem en middelalderlig kilde og en vikingetidig runesten.

Der er dog en anden runestens tekst, som muligvis kan sammenlignes med Ribe-stenens tekst, nemlig Skjern 2, som nu står på Skjern kirkegård sammen med et fragment af en runesten, Skjern 1. De omtaler efter al sandsynlighed de samme personer. Stenenes oprindelige placering er i lighed med langt de fleste runesten i Danmark ukendt. Skjern 2 blev fundet i 1843 som grundsten til en trappegang i Skjern slot, der blev ødelagt engang i 1600-tallet (Jacobsen og Moltke 1942, sp. 116), mens Skjern 1 blev fundet i slutningen af 1830'erne i Skjern kirkes grundmur (ibid., sp. 115). Indskriften på Skjern 2 lyder 'Sasgerd, Finulvs datter, rejste stenen efter Odinkar, Osbjørns søn, den dyre og hin drottro. En sejdkarl (skal) den mand (være), som bryder disse kumler.' (ibid., sp. 117) Teksten på Skjern 1 er meget fragmentarisk og lyder '... Osbjørn ... sin broder/fader(?) ... Haralds ...'. Mette Iversen har foreslået, at Harald på Skjern 1 er Harald Blåtand (Iversen 2000, s. 30), og dette er da også meget sandsynligt. Navnet Harald er sjældent i runestenssammenhæng og kendes i Danmark kun fra den store Jel-

ling-sten, den nu meget ødelagte Sønder Vilstrup-sten samt Sønder Vissing 1, som også alle skal knyttes til Harald Blåtand. Kronologisk befinder vi os altså med Skjern-stenene i midten eller sidste halvdel af 900-tallet ligesom Ribe-stenen. Dette bekræftes desuden af den store maske, som pryder forsiden af Skjern 2. De to sten er knyttet tæt til magtens centrum, og den drot, som nævnes på Skjern 2 kan meget vel være kongen selv. Tænk om teksten på Skjern 1 havde været lige så godt bevaret som på Skjern 2. Så havde vi måske haft et bedre indblik i det persongalleri, som omgav selveste Harald Blåtand!

Teksten på Skjern 2 kan deles i to; en rejserformel og en forbandelsesformel. Forbandelsesformlen står på toppen af stenen og har til hensigt at beskytte stenen mod at blive flyttet, ødelagt eller på anden måde beskadiget. Vi kender forbandelsesformularer fra flere andre runesten, og det er altid grumme sager, der bliver lovet som straf mod en eventuel skadesforvolder. En 'sejdmann' kan oversættes med 'troldmand' eller 'troldmand', men det er værre end det. At udøve sejd blev nemlig forbundet med kvinder, f.eks. vølver (Price 2002:111), og det var meget nedsettende for en mand at være kvindagtig eller umandig.

Rejserformlen er placeret på den ene flade side af stenen og omkranser maskemotivet midt på. Den har som formål at manifestere slægtens magt. Både rejserens (Sasgerds) og den mindedes (Odinkars) fædre er nævnt, hvilket fortæller noget om, hvor vigtigt det var at være af god slægt (f.eks. Stoklund 1991:296). Det kan også fortælle noget om de arveretlige forhold, der må have været i vikingetiden, og som runestenene muligvis afspejler. Stenrejseren har retten til at arve den person, som runestenene er rejst over (Sawyer 2000). Desuden er der

hæftet et par rosende tillægsord på Odinkar; han er dyr og drottro. Tillægsordet 'dyr' kan opfattes som 'kostbar, pragtfuld' eller 'ærefuld', og det er i denne kontekst 'den dyre' skal forstås. Dette hænger nøje sammen med tillægget 'den drottro', altså den som er tro mod sin herre 'drot', og som man måske aner, bevæger vi os i samme genre som 'den fuldtro' på Ribe-stenen. Det var vigtigt at have betroede folk i sin hird, og det gav status at være betroet hirdmand.

Lad os vende tilbage til Ribe-stenen. Det er muligt, at vi har at gøre med en af de tidligste kristne runestensindskrifter. Mest nærliggende er det, at der er tale om en udvidet sjæleformel i stil med „Gud hjælpe hans sjæl“ eller „Gud hjælpe hans sjæl vel“, som vi kender det fra de kristne runesten fra omkring år 1000. Der er ingen tvivl om, at tillægget 'den fuldtro' har været statusgivende for den, som er blevet mindet på stenen. Sjæleformler står altid til sidst i indskriften efter rejserformlen som f.eks. på Grensten ved Randers (Jakobsen og Moltke 1942:127f.) og Ålum 3 mellem Randers og Viborg (Jakobsen og Moltke 1942:131f.). Dette kunne antyde, at vi på Ribe-stenen har den sidste del af indskriften; at det, som vi ser som indledningen af indskriften ved dyrets kæbe, er indledningen til det afsluttende afsnit af en længere indskrift, som nu er forsvundet. Hvis dette er tilfældet, har Ribe-stenen været ristet med runer på flere sider, som nu er hugget væk, og den har været et imponerende monument, formentlig malet i stærke farver. Det er en almen antagelse, at runestenene generelt var malet. På nogle svenske runesten står det anført i teksten, at runestenene har været malet, f.eks. en af stenene fra Överselö kirke i Södermandland, hvor teksten lyder 'Her skal disse stene stå, rødede med runer. Guðlaug rejste (dem) efter sine sønner, Hjalmlaug efter

sine brødre.' eller en af Gerstabergerstenene ligeledes i Södermanland, hvor teksten slutter med ordene 'Esbjørn ristede og Ulf malede.' (Jansson 1987:153ff.). I andre tilfælde har man fundet maling på ganske mange runesten, som har været genanvendt i kirkebygninger og derfor har været godt bevarede. Det gælder f.eks. Bjerring-stenen, som blev fundet i 1996 under gulvet i våbenhuset i Bjerring kirke, hvor den var blevet genanvendt som tærskelsten til den romanske kirke. Runestenene lå med runesiden opad, og øverst på bagsiden var den store sten prydet med en maske, som man kender det fra andre runesten, f.eks. Skjern 2. I denne maske fandt man spor af farvestoffet mønje, så den har været malet op i en lysende orange farve (Iversen 2000:11). Også på Slesvig-stenen, som blev fundet i Slesvig Domkirkes nordre tårn, blev der fundet røde farvespor i runerne (Moltke 1985:549).

Hvis man til slut tillader sig en vild spekulation, som søger at sammenfatte en stærkt fragmenteret tekst på en runesten, hvis særegne udsmykning falder udenfor det kendte billede af nordiske runesten og sammenholder dette med stenens fundsted, er det fristende at henvise til Ribe bispekrønike. Den blev nedskrevet omkring år 1230 og synes at være velinformeret omkring kirkens ældre historie (Gelting 2004). Krøniken omtaler også Ribe-kirkens første biskop, friseren Liufdag/Leofdan og især hans endeligt, som kan tidsfæstes til omkring år 950. Det berettes, at hedninge dræbte bispem med spyd, da han ville sætte over en å, og han blev begravet på den hellige Jomfrus kirkegård. Det voldsomme optrin passer fint ind i Ribes topografi og er samtidig den første omtale af Vor Frue som domkirkens værnehelgen. Hvis denne kilde er korrekt, kunne man overveje, om runestenens fultrua kunne henvise

til Ribe Domkirkes værnehelgen. Fortsætter man de samme spekulationer, kunne runestenene være rejst over biskop Liufdag/Leofdan. Vi bliver dog nok nødt til at finde mere af stenen, hvis tankerækken skal underbygges yderligere.

Litteratur:

Andersen, Lis 2004: Ribe Gråbrødrekløster – det sidste kapitel. *Mark og Montre* 2004, s. 23–40.

Fritzner, Johan 1886. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. Første Bind. Kristiania.

Fuglesang, S. H. 1991. The axehead from Mammen and the Mammen style. Mammen. *Grav, kunst og samfund i vikingetiden* (red. M. Iversen m.fl.). Højbjerg. S. 83–108.

Gelting, Michael 2004: Elusive Bishops: Remembering, Forgetting, and Remaking the History of the Early Danish Church. In Sean Gilsdorf (ed.) *The Bishop: Power and Piety at the First Millennium*, pp. 169–200. Neue Aspekte der europäischen Mittelalterforschung, 4 (Münster) .

Gelting, Michael H. 2007: The Kingdom of Denmark. *Christianization and the Rise of Christian Monarchy* (Nora Berend ed.) Cambridge University Press, 2007, s. 73–120.

Imer, Lisbeth, Maria Knudsen og Morten Søvsø 2012: Runestenene i Ribe: *Skalk* 2012:2, s. 24–30.

Iversen, M. 2000. *Fra runesten til runesten i Midtjylland. På opdagelse i vikingernes landskab med afstikkere til andre seværdigheder og gode kroer*. Viborg Stiftsmuseum.

Jacobsen, Lis og Erik Moltke 1942. *Danmarks Runesten*. Text. København.

Klindt-Jensen, O. & D. M. Wilson 1965. *Vikingetidens kunst*. København.

Madsen, Helene Agerskov og Morten Søvsø 2010: Liv og død i 16- og 1700-årenes Ribe. *By, marsk og geest* 22, 2010, s. 56–75.

Madsen, Helene Agerskov og Morten Søvsø 2012: Anne, storrygeren. *Skalk* 2012:3, s. 8–10.

Moltke, Erik 1985. *Runes and their Origin. Denmark and Elsewhere*. København.

Nielsen, Leif Hansen 2010: Industri. I: *Ribe Bys Historie* bd. III, (Søren Bitsch Christensen red) Esbjerg, s. 257–285.

Nybye, Camilla Løntoft 2004: Christian Giørtz' bomuldsvæveri – den første bygningskonstruktion i Danmark med brug af støbejernssøjler. *By, marsk og geest* 16, Ribe 2004, s. 29–38.

Olsen, O. 1999. *Da Danmark blev til*. København.

Price, Neill S. 2002. *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. Uppsala.

Sawyer, Birgit 2000. *The Viking-Age Rune-Stones. Custom and Commemoration in Early Medieval Scandinavia*. Oxford.

Stoklund, Marie 1991. Runesten, kronologi og samfundsrekonstruktion. Nogle kritiske overvejelser med udgangspunkt i runestenene i Mammenområdet. I: Iversen, Mette (red.) *Mammen. grav, kunst og samfund i vikingetid*, s. 285–297. Jysk Arkæologisk Selskab.

Søvsø, Morten 2009: I hjertet af Ribe. *Skalk* 2009:4, s. 3–8.

Søvsø, Morten 2011: Tidligkristne begravelser ved Ribe Domkirke. *Arkæologi i Slesvig* 2010, 13, s. 147–164.

Summary

The Ribe Runestone

A large fragment of a runestone was uncovered in 2011 during excavations at Lindegården, just south of Ribe's cathedral (fig. 2). The fragment was discovered embedded in the foundations of a building from 1850. The heavily carved stone is the only known runestone from southwest Jutland and, from its particular decorative style, can be dated to the late Viking Age. The stone, made from granite, measures 77 cm x 42 cm x 35 cm. Unfortunately, the stone was later re-carved on two sides, while the third side was cleaved, three cleaving-holes can still be seen. The different secondary reworking of the three sides of the stone show they occurred at three different occasions. The stone is estimated to have been 1.5 meters tall and 1 meter wide. The front of the stone was probably flat and regular with naturally rounded edges whereas the back of the stone was irregular. Here there were no traces of inscriptions or decoration. Across the stone ran an interlaced runic band, which seems to be a transitional style between an animal-band decoration and a plant-motif decoration. This decoration is comparable to the Mammen-style and thus can be dated to between 950 and 1025 (fig. 3 and 4). The best parallel to the Ribe runestone, based on the decorative style, is the large Jelling Stone. However, the runic inscription itself is more comparable to the Skjern 2 runestone from central Jutland.

The inscription is only partly preserved:

ku----..... (:) ful(t)rua : sil(u)...

Only the word fultrua can be read with certainty and is followed possibly by the word sil(u). A possible translation of the runic inscription could read as 'the faithful soul' or 'for the faithful soul'. This formulation is known only from Christian runic inscriptions, but due to the fragmentary state of the inscription, we can only speculate its true meaning.

Lisbeth M. Imer
Museumsinspektør
Danmarks Middelalder &
Renæssance
Nationalmuseet
Frederiksholms Kanal 12
1220 København K
lisbeth.imer@natmus.dk

Maria Knudsen
Arkæolog
Sydvestjyske Museer
Tangevej 6, 6760 Ribe
mkn@sydvestjyskemuseer.dk

Morten Søvsø
Leder af Arkæologi
Museumsinspektør
Sydvestjyske Museer
Tangevej 6, 6760 Ribe
mosvs@sydvestjyskemuseer.dk

BY, MÅRSK OG GÆST

Udgravningerne i
sct. Nikolajgade

Ribe-stenen

1200-tallets ærkebispes-
stridigheder i lokalt perspektiv

Højmiddelalderens grave
på Lindegården i Ribe

En silhuettør kommer
til byen